

Postmodernisme

De puberteit van de ontwerpende wereld na de groeispurt

2004. Het contourenbeleid is ten einde. Niet langer wordt het kleine Nederland beschermd tegen de verwoestende uitwassen van die ene soort, die nietsontziend het landschap sinds tijden teistert en steeds verder overspoelt en verpulvert... De Mens.

Harro de jong,
Docent landschapsarchitectuur
harro.dejong@wur.nl

Het zou de intro kunnen zijn van een film die op de ruimtelijke ordening in Nederland terugblijkt. Nu de deuren geopend worden naar het verstedelijken van het land buiten de contouren, zijn zenuwen, angst en woede niet van de lucht. Het contourenbeleid beperkte de vernietiging van ons land tot binnen de grenzen van het onvermijdelijke (een typisch Hollands gedoogbeleid dus), maar nu deze grenzen losgelaten worden, wacht het land gespannen af. Het onvermijdelijke is de reden van het loslaten - we kunnen niet anders -, maar de bouwopgave lijkt veelal toch een ramp die zich hoe dan ook moet voltrekken, dus dan maar op een zo pijnloos mogelijke wijze.

Redenen voor deze malheur: nieuwbouw vernietigt het verleden (treurig), vernietigt de natuur (slecht) en is overal hetzelfde (saai). Het hoofd wordt gebroken over manieren dit tegen te gaan, identiteit te genereren, variatie te maken, het verleden te reanimeren. De natuur is al een heel eind: sinds de overtuiging post heeft gevat dat natuur ook ontwikkeld kan worden hebben talloze nieuwe mogelijkheden zich voorgedaan: nieuwe natuurgebieden maken kan in het groot (Oostvaardersplassen), maar ook op het dak of tegen de muur. De mogelijkheden blijken eindeloos en ook binnen de stad te liggen, met als spectaculair voorbeeld de slechtvalk die zich op de Westpoint-toren in Tilburg vestigt.

Maar de verveling door de bloedeloosheid van de nieuwbouw en het verlies over het verloren gegane verleden gaat onverminderd voort. De oplossing is wel gezocht in een nieuwe stroming: het Postmodernisme. De dwangmatige uniformiteit en de fetisj van het "nog minder is nog meer" (P. Gossel, G. Leuthauserr; 277), werd vervangen door een lichtvoetigere kijk op architectuur, door: "meer is meer". Eerlijk gezegd op een nogal recalcitrante, wederom dwangmatige tegenreactie in de vorm van vrolijke kleuren, fantastische vormen, extravagante materialen, grappige verwijzingen of interessante citaten. In de architectuur heeft deze stroming,



De toegevoegde vrolijkheid benadrukt eerder de pijnlijke triestigheid

denk ik, z'n hoogtepunt al weer gehad: hedendaagse architectuur heeft veelal z'n postmoderne puberteit achter de rug en bevindt zich in een volwassener, wijzer en minder simplistisch-moralistisch, neo-modern stadium, of valt terug op traditie. In de stedenbouw, landschapsarchitectuur en planning is het postmoderne echter nog springlevend. Zowel Ashok Bhalotra-achtige verwijzingen naar verre oorden en landen van ondergaande zonnen, alsmede frivole eieren in de stadsplattegrond als ook de meest recente gril - de overspannen verwachtingen van verwijzingen en citaten naar een ver verleden - zijn hier het bewijs van. Dat het onwaarschijnlijk is dat hiermee daadwerkelijk een nieuwe stedenbouw gecreëerd is, die de geconstateerde identiteitsloosheid van de nieuwe landschappen zal doen verdwijnen, wil ik in dit essay aannemelijk maken. Belangrijkste uitgangspunt voor deze gedachtengang is het volgende: dat de modernistische stedenbouw het verleden uitwist en hier een universele, uniforme wereld bovenop bouwt is niet een ongelukje, een toonbeeld van onvermogen...nee, het was precies de bedoeling!

De utopische gelijkheid

Luuk van Middelaar beschrijft in het boek "Utopie, utopisch denken, doen en bouwen in de twintigste eeuw" (NIOD;



Plan Voisin



Bouwen in Holland, de vergeten stappen

2002) drie kenmerkende eigenschappen van een utopie: de radicale breuk met het verleden, het collectieve karakter ervan en het *geloof* dat de nieuwe droom werkelijkheid kan worden.

Het woord Utopie kan zowel ‘het goede’, als ‘nergens’ betekenen. ‘Het goede’ omdat het een ideaalwereld voorstelt, ‘nergens’ omdat deze onvindbaar is. Het geloof in de maakbaarheid hiervan zette utopisten aan om deze dan maar te bedenken. Hiervoor diende eerst genadeloos met het verleden afgerekend te worden. Een utopie is revolutionair omdat ze een reactie is op een onbevredigende tijd, waar allerlei misstanden aan de kaak gesteld moesten worden. Stap 1 is dus altijd: “We gaan het eens helemaal anders doen!”

Aangezien Utopia zoals gezegd nergens is - het is een droom -, is deze ook niet van een specifieke ondergrond afhankelijk, overal waar ze voet aan de grond kan krijgen is ze welkom. Illustratief hiervoor is het Plan Voisin van de architect/stedenbouwkundige Le Corbusier uit 1925. Hij wilde het stadshart van Parijs hierin opruimen om plaats te laten maken voor een zakencentrum. Na weigering van dit plan in Parijs is Le Corbusier er dan ook andere steden mee afgegaan of ze het daar niet wilden hebben (Luuk van Middelaar; 2002).

Niet verwonderlijk dat de uitspraak “een

bom is een planner’s beste vriend” ook van deze Le Corbusier is. De tabula rasa is ontlast van het foute verleden en geeft geen enkele beperking voor het realiseren van de droom.

Onbegrensde mogelijkheden

De stedenbouw sinds Le Corbusier en tijdgenoten vernietigt het verleden en bouwt er haar universele droom op. Die is dus overal hetzelfde. In Nederland - voor het merendeel plat als een pannenkoek en buitengewoon strak georganiseerd - laat deze droom zich nog meer dan elders totaal onbegrensd tot uitvoer brengen. Er zijn immers geen natuurlijke barrières die in de weg liggen. Een bulldozer en een bak zand erover en er is niets meer dat het vrijelijk ten uitvoer brengen van de droom in de weg staat.

Eenzelfde visioen beschrijft de profeet Jesaja: “Alle dalen zullen verhoogd worden, en alle bergen en heuvelen zullen vernederd worden; en wat krom is, dat zal recht, en wat hobbelachtig is, dat zal tot een vallei gemaakt worden.” (Jesaja 40:4). Wat in die tijd als onbereikbaar (gelijkheids-) ideaal gekoesterd werd kan vandaag de dag echter wel. Het land wordt bedolven onder een uniforme laag waarmee het natuurlijke substraat en het verleden zorgvuldig worden uitgewist en de modernistische droom tot uitvoer gebracht kan worden. De technische mid-

delen zijn hier toereikend om de droom van de utopisten te realiseren en daar plukken we nog dagelijks de smakeloze vruchten van.

Het verdriet is tweemaal: we zijn een heleboel moois kwijt en we hebben er een heleboel lelijks bij gekregen. Het vertrouwen in het bouwen is afgenomen tot nagenoeg nul.

Toekomstnostalgie

Als we de ingrediënten van de utopie zelf onder de loep nemen is het niet zo verwonderlijk dat deze op een teleurstelling uitloopt: ze is toekomstnostalgie: de toekomst waar de pijn al bij voorbaat is uitgefilterd.

Het pessimisme dat volgt op het feit dat deze toekomstnostalgie niet is uitgekomen én het resultaat van de dominante stedenbouwkundige utopische stroming heeft tot een passieve mentaliteit geleid. Met het laten varen van de maakbare droom wordt er intussen namelijk wel nog net zo voortgebouwd zoals dat sinds het functionalisme gaat; binnen de contouren waar gebouwd mag worden is er nauwelijks landschappelijke aanleiding voor een interessant stedenbouwkundig plan. De enige aanleidingen die er zijn om te bouwen zijn namelijk dat er in de buurt al eens gebouwd is én dat de betreffende plek niet te mooi is, dat zou jammer zijn.. Het gevolg is: steden



St Paul de Vence, het opzoeken van conflicten



Venetie, het Hollands potentieel

bestaan uit een klein historisch centrum met grote delen parasiterende uitbreidingen die geen enkele andere aanleiding of aardigheid hebben dan dat oude centrum en een overgebleven ruraal landschap op een half uur fietsen.

Wezenlijke stap in de nieuwbouwerij is dat gezocht wordt naar de meest conflictloze locatie, in navolging van Mc Harg: vanuit een overtuiging van verwoestende activiteit zoekt de planologie naar plekken die het minste problemen opleveren. Een interessante plek heeft dit echter nog nooit opgeleverd. Wezenlijk kenmerk van ontwerpen is namelijk *het oplossen van de paradox, het opzoeken van de onmogelijkheid en het uitbuiten van de ogenschijnlijke tegenstelling*. Let op hoe tot de verbeelding sprekende nederzettingen (in de Michelin-gids: het omrijden waard) zich losmaken van het landschap, zich terugtrekken op een lastige, bijna onmogelijke positie (onmogelijk voor het water, of de vijand) en daardoor zo overtuigen. Dat doet de terp, dat doet het lintdorp en dat doen de prachtige dorpjes als St Paul de Vence. Het zijn de plekken die een worsteling doormaken.. en boven komen.

Terug naar nu: op de oninteressante bouwlocatie, binnen de willekeurige gemeentegrens, wordt het land bouwrijp gemaakt. Vanuit de zee halen we gigantische bulten zand, leggen die op de inklinkende blubberbodem, prikken er palen doorheen tot op de tientallen meters dieper gelegen Pleistocene zandgronden, en drukken het huis aan totdat daar niks meer van te zien is. Resultaat is dus dat de meeste Nederlanders wonen op een opgespoten zandeiland in een paalwoning en dat we ons tegelijkertijd druk maken over hoe we in ons platte landje interessante woningbouw kunnen

bedrijven. Dat wordt vervolgens gevonden in onzichtbare resten onder de grond van kapotte kano's of verkleuringen in de diepe bodem die duiden op een prehistorische bbq. Maar als de stedenbouw van nu haar identiteit moet ontlenen aan afval en grafischennis van onze voorouders zijn we op een cultuurhistorisch dieptepunt aanbeland. Als dan als klap op de vuurpijl de vondst onaangeroerd diep onder de grond moet blijven zitten betekent dit dat het 'iets doen met archeologie' het negeren ervan betekent..

De verwachtingen van identiteitsinjecties zijn hooggespannen, met wervende thema's, pseudo-wetenschappelijke waarderingen en diepzinnige verwijzingen. Het heeft echter allemaal veel weg van dat sprookje van de naakte keizer. Iedereen bleef maar interessant met elkaar meepraten en fronsend kijken, totdat dat kind kijkt, lacht en zegt: "Er is helemaal niets te zien!"

Gelukkig, er zijn ook veel landschapsarchitecten die mooie plannen maken, die bouwen aan de cultuurhistorie van de toekomst, die vanuit kennis van het landschap, de programmatische opgaven die er liggen en ontwerpvaardigheden positief bouwen aan de toekomst. Het voert voor dit essay te ver om op de talloze mogelijkheden hiertoe in te gaan. Ik hoop dat de begeleidende beelden hier een idee van geven. Maar misschien is het een begin om het begrip karakter of identiteit niet op te vatten als een verzameling rimpels of andere oppervlakkige uiterlijke kenmerken, door deze te vereenzelvigen met de term 'cultuurhistorie' zoals de nota Belvedere die hanteert:

Cultuurhistorie gaat over sporen, objecten en patronen / structuren die zichtbaar of niet

zichtbaar onderdeel uitmaken van onze leefomgeving en een beeld geven van een historische situatie of ontwikkeling. Cultuurhistorie omvat dus zowel het archeologisch, het historisch-(stede)bouwkundig als het historisch-landschappelijk erfgoed. (Ministerie van OCW; 1999)

De identiteit zit hem eerder in de manier waarop met de eigen, gegeven mogelijkheden gereageerd wordt op waar de omgeving en de tijd mee aan komen zetten. En daar horen de rimpels als gevolg daarvan bij, en ach, ook die maffe verwijzing naar karakters van veraf, zoals die zonnebril die die actrice ook heeft.. Maar zolang je die basis van het bouwen aan het karakter niet wezenlijk verandert en in oppervlakkigheden blijft hangen blijft de postmoderne stedenbouw en landschapsarchitectuur een modderschuit, zij het met een vlaggetje erop.

Summary

The loss of (long) existing landscapes is inevitable. They should nevertheless be replaced by a landscape with value of its own. The solution is neither to search for construction sites that do the least damage to the present situation, nor to "inject identity" in the postmodern way of using frivolous colors and shapes or making useless references to the past. The solution lies in a neo-modern approach in which present and given possibilities are used to respond to contemporary environment and society.